Yazar: Sonmez Alvanoğlu Yolcu

Arap Aleviliği ve Mekanın Üretimi

Yayın Tarihi: **5 Ekim 2025**

Özet

Nusayriler olarak da bilinen Arap Alevileri, Türkiye'de Hatay, Adana ve Mersin illerinde; Suriye'de Lazkiye ve Tartus bölgelerinde; Lübnan'da ise Cebel Muhsin'de yoğun olarak yaşayan etno-dinsel bir topluluk olarak varlık göstermektedir. Siyasal ve tarihsel nedenlerle yüzyıllar boyunca kapalı ve baskı altında bir toplum olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Arap Alevileri üzerine yapılan araştırmalar ise genel olarak oldukça sınırlı kalmaktadır. Bu çalışma, Arap Aleviliğinde "mekân" kavramını ve kültürel yapıların —"ziyaret", "amcalık geleneği" ve "şeyhlik" gibi kurumların— mekânsal boyutlarını Lefebvre'in mekân teorisi çerçevesinde ele almaktadır. Cemal Salman'ın Alevilik ve mekân üzerine çalışmalarından hareketle, Lefebvre'in mekânın üçlü diyalektiği Arap Aleviliğine uyarlanmakta; mekânın yalnızca somut bir düzlem değil, aynı zamanda fiziksel, toplumsal ve zihinsel boyutların iç içe geçtiği bir alan olduğu vurgulanmaktadır.

Giriş

Alevilikte mekân konusu ancak görece yakın bir dönemde, özellikle de yirminci yüzyılın son çeyreğinde ele alınmaya başlanmıştır (Salman 2025, 1). Arap Aleviliğinin (Nusayrilik) bağımsız bir araştırma alanı olarak henüz kapsamlı şekilde incelenmemiş olması ve mevcut çalışmaların oldukça dar bir çerçevede ilerlemiş bulunması dikkate alındığında, mekân konusunun da şimdiye dek ihmal edilmiş olması şaşırtıcı değildir. Arap Aleviliğine dair literatür incelendiğinde, bu alandaki çalışmaların sınırlı kaldığı görülmektedir. Friedman'ın belirttiğine göre, 1970'lere kadar Arap Alevileri üzerine yapılan araştırmalar, Ortadoğu çalışmalarında marjinal bir alan olarak değerlendirilmekteydi. Batı'da bu topluluk, Şiilikten kopmuş, yalıtılmış, yoksul ve küçük bir cemaat olarak tasvir edilmiştir (Friedman 2010, 1). Mevcut literatürün büyük kısmı esasen teoloji alanında kaleme alınmıştır. Ayrıca mevcut çalışmaların yalnızca dar bir tarihsel dönemi kapsaması da önemli bir zorluk teşkil etmektedir (Mertcan 2013, 8-9).

Son yarım yüzyılda ise mekâna ve toplumsal ilişkilerin mekânsallığına yönelik ilgi artmıştır. Henri Lefebvre, ilk kez 1974'te yayımlanan temel eseri *Mekânın Üretimi* ile mekân tartışmasını bambaşka bir düzeye taşımıştır. Lefebvre, mekânı toplumsal

ilişkiler ve üretim süreci ile birlikte ele almaktadır. Ona göre toplum ve mekân iç içe geçmiş kavramlardır; toplumu anlamak esasen mekânı anlamayı da gerektirmektedir. Bu nedenle mekân teorisi, toplumu ve toplumsal ilişkileri anlamanın da temelini oluşturmaktadır. 1970'lere kadar mekân, ya yalnızca matematiksel bir düzlem olarak ya da en fazla ikincil bir kategori olarak görülmekteydi. Ancak Lefebvre, mekânın çok boyutlu bir kavram olduğunu ortaya koymuştur (Lefebvre 1991, 21). Ona göre mekân yalnızca matematiksel bir yüzey değil, aynı zamanda toplumsal, fiziksel ve yaşanmış bir olgudur. Mekân salt pasif bir zemin değildir; toplumsal yapı, toplumsal ilişkiler ve siyaset gibi unsurlardan bağımsız olarak var olmamaktadır (Lefebvre 1991, 60). Toplumsal ilişkiler mekân içinde yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla Lefebvre'in yaklaşımı, her biri kendine özgü niteliklere sahip olmakla birlikte iç içe geçmiş üçlü bir yapıdan oluşmaktadır: algılanan mekân (fiziksel mekân), tasarlanan mekân (zihinsel mekân) ve yaşanan mekân (toplumsal mekân).

Algılanan (Fiziksel) Mekân

Salman'a (2021, 62) göre, Alevi fiziksel mekânının ilk tasavvuru bizzat Aleviliğin coğrafyasıdır. Salman, çağdaş Aleviliğin temel değerlerinin, dinsel ritüellerinin ve kurumsal yapılarının, 16. yüzyıldan 2000'lere kadar Osmanlı İmparatorluğu içindeki konumlarının ve hâkim Sünni hegemonya ile ilişkilerinin bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Bu durum, Arap Alevileri için de benzer özellikler göstermektedir. Diğer Alevi topluluklarında olduğu gibi, Arap Alevileri de yüzyıllar boyunca yöneticilerin baskısından kaçmak için uzak bölgelerde ve son derece zor koşullar altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Gerçekten de maruz kaldıkları katliamlar nedeniyle defalarca yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Kentleşme ve göç, her ne kadar şehirler ve diaspora yönünde bir hareketlilik getirmiş olsa da, topluluğun önemli bir kısmı hâlen kırsal ve uzak bölgelerde yaşamaktadır ve geçimini tarımdan sağlamaktadır.

Öte yandan, gündelik mekânların kutsallaştırılması da Arap Aleviliğinde fiziksel mekânın temelini oluşturmaktadır. Lefebvre'in kavramsallaştırmasına dayanarak, kırsal bağlamda Arap Alevilerinin fiziksel mekânları *ziyaretler* ve gerektiğinde ibadet mekânına dönüştürülen ya da cenaze törenlerinde kullanılan evlerden oluşmaktadır. Arap Aleviliğinde "ev"in dinsel öğreti ve pratikler içindeki önemi inkâr edilememektedir. Geleneksel Alevilikte iki can bir *cem*de "bir" olduğunda, ibadet her mekânda icra edilebilmektedir. Bir dede odası ya da bir ev, *cem* mekânına dönüştürülebilmektedir (Salman 2025, 4-5). Arap Aleviliğinde de benzer bir anlayış bulunmaktadır. Arap Alevileri için dinsel ritüeller evde, bahçede ya da bir *ziyaret*te-temizlik koşuluyla-her yerde icra edilebilmektedir. Bayram günlerinde evler kutsal mekâna dönüştürülmektedir. Bayram veya *adak* gibi özel günlerde evler temizlenmekte, minder ve sandalyeler namaz kılacak erkekler için düzenlenmektedir.

Buhur yakılmakta, *nakfi* getirilmektedir ve evin odası ibadet mekânına dönüştürülmektedir. İbadet odasına girenlerin temiz olması gerekmektedir. Bu durum *ziyaretler* için de geçerlidir. Burada dualar edilmektedir. Bu mekânları ziyaret edenlerin şifa bulacağına inanılmaktadır. Resmî istatistikler bulunmamakla birlikte, Hatay, Adana ve Mersin'de yoğun nüfuslu bölgelerde *ziyaretler* oldukça yaygındır. Buralarda dualar okunmakta ve ziyaretçilerin şifa bulduğuna inanılmaktadır.

Ziyaretler, kent merkezlerinde nadiren görülmektedir. Bunun yerine kültür merkezleri, dernekler ve taziye evleri fiziksel mekân örnekleri olarak değerlendirilebilmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, kırsaldan merkeze doğru gidildikçe *ziyaretler*in görünürlüğü azalmaktadır. Genç kuşaklar *ziyaretler*e daha seyrek gitmektedir. Aslında bu konu başlı başına araştırmaya değer bir meseledir. Bu nedenle, bu alanın daha fazla saha çalışmasıyla desteklenmesi gerekmektedir.

Yaşanan (Toplumsal) Mekân

Toplumsal mekân, paylaşılan değerler etrafında şekillenmekte ve hem zihinsel hem de fiziksel mekânı kapsamaktadır (Salman 2025, 4). Salman'a göre, kırsal bağlamda Alevi toplumsal mekânı ocak sistemi etrafında biçimlenmektedir. Bu sistem, kutsal kabul edilen ailelerden -Hacı Bektaş, Pir Sultan ve Hubyar Sultan gibi- ve bu ocaklara bağlı *talip*lerden oluşmaktadır. Anadolu Aleviliğinde her Alevi birey, *ikrar* verdiği andan itibaren bir ocağa bağlı bulunmaktadır (Salman 2025, 4). Arap Aleviliğinde ise bu durum, şeyhlik kurumu (Arapça'da "şih") ve amcalık geleneğine tekabül etmektedir. Soyları Ehl-i Beyt'e dayandırılan şeyh aileleri kutsal addedilmekte, toplumsal önderler olarak görülmekte ve cemaate öncülük etmektedir. Topluma örnek olan şeyhler, Alevi öğretilerini yaymakta ve dua/ibadetlerde cemaate önderlik etmektedir. Ayrıca, amcalık geleneği de toplumsal mekânın temel bileşenlerinden birini oluşturmaktadır.

Anadolu Aleviliğinde her Alevi birey mutlaka belirli bir ocağa bağlıdır (Salman 2025, 62). Ancak Anadolu Aleviliğinin aksine, Arap Alevilerinde bireyler ile şeyh aileleri arasında bu türden zorunlu bir bağ bulunmamaktadır. Bu bakımdan Arap Aleviliği, Anadolu Aleviliğindeki ocak sisteminden farklılık göstermektedir. Bunun yerine toplumsal bağlar büyük ölçüde amcalık geleneği üzerinden genişlemektedir. Amcalık geleneği, Arap Alevi öğretisinin temel kurumlarından biridir. Bu geleneğe göre, bir erkek çocuk erginliğe ulaştığında aile tarafından seçilen bir kişi ona Arap Aleviliğinin esaslarını öğretmekte ve dinsel eğitim vermektedir. Bu kişiye "amca" denilmektedir. Amcalık geleneği iki aile arasında güçlü bir bağ kurmaktadır (Alvanoğlu Yolcu 2025, 4). Bu bağın öğretinin sürekliliği açısından yaşamsal önemi bulunmaktadır. Ertit, amcalık geleneğini "inisiyatik rehberlik" olarak kavramsallaştırmaktadır (Ertit 2025, 3). Arap Aleviliğinde amcalık geleneği, Anadolu Aleviliğinde görülen *musahiplik* kurumuna ve

Hristiyanlıktaki vaftiz babalığı geleneğine benzemektedir. Ayrıca, şeyhlik kurumu babadan oğula geçen kalıtsal bir sistem olup belirli ailelere özgüdür.

Tasarlanan (Zihinsel) Mekân

Arap Aleviliğinin ezoterik doğası, zihinsel mekân kavramına tekabül etmektedir. Arap Alevileri, İslami hükümleri *zahir* (dış, görünen) ve *batın* (iç, gizli) olarak ikiye ayırmaktadır. Onlara göre Kur'an'da hem görünen (açık, zahir) hem de gizli (batın) anlamlar bulunmaktadır (Et-Tavil 2012, 140-41). *Zahir*, görülen, duyulan ve hissedilen şeyleri ifade ederken; *batın*, görünür olanın ötesinde, maddi olarak algılanamayan anlamlara işaret etmektedir. Arap Alevi öğretisi, dışsal boyutu aşan bir bilinç sunmaktadır. Arap Aleviliği esasen sözlü kültüre dayalı bir öğretidir. Bu nedenle öyküler ve anlatılar, topluluk yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Edebiyat, mitler, hikâyeler, *ziyaret*lere dair anlatılar, Alevi önderlerinin menkıbeleri ve ruh göçüne dair inançlar zihinsel mekânın temelini oluşturmaktadır. Ayrıca, Arap Alevileri arasında tenasüh (reenkarnasyon) inancı güçlüdür. İnanca göre ruh ölümsüzdür. Buna göre ölen bir canın ruhu, varlığını başka bir bedende sürdürmektedir. Bu inanç "tenasüh" olarak adlandırılmaktadır.

Sonuç

Salman'ın da belirttiği üzere, Alevilik ve mekân konusu genel olarak sınırlı biçimde, çoğunlukla kırsal-kentsel karşıtlığı çerçevesinde ele alınmaktadır (Salman 2015, 78). Arap Aleviliği ise, Anadolu Aleviliğine kıyasla çok daha dar bir çerçevede incelenmiş bulunmaktadır. Bu nedenle, bu inanç sisteminin farklı kavramsal çerçeveler içinde mekânsal bağlamlarda ele alınması gerekmektedir. Nihayetinde, Arap Aleviliğinde *ziyaretler*, ibadet mekânına dönüştürülen evler, amcalık geleneği, şeyhlik kurumu ve tenasüh inancı; fiziksel, toplumsal ve zihinsel mekânlar içinde üretilmekte olan iç içe geçmiş pratikler olarak varlık göstermektedir.

Kaynakça & İleri Okumalar

Alvanoğlu Yolcu, Sönmez. 2025. Alawism. Alevi Encyclopedia. https://www.aleviansiklopedisi.com/madde-x/arap-aleviligi-6037/

Ertit, Volkan. 2025. Alawism (Nusayris). Alevi Encyclopedia. https://www.aleviansiklopedisi.com/madde-x/arap-aleviligi-nusayrilik-6245/

Et-Tavil, G. M. E. 2012. The History of Alawites. Translated by İsmail Özdemir. Kayseri: Karahan Kitabevi.

Friedman, Yaron. 2010. The Nusayri-Alawis: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria. Brill.

Lefebvre, Henri. 1991. The Production of Space. Translated by Donald Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell Publishing.

Mertcan, Hakan. 2010. Alawites in Turkish Modernization: History, Identity, Politics. Kayseri: Karahan Publishing.

Salman, Cemal. 2011. “The Transformation Dynamics of Alevi Social Spaces: Transformations in Places of Worship in Anatolia.” Paper presented at the International Conference, April 10-11, 2011, ADO Alevi Thought Center Association.

Salman, Cemal. n.d. The Perception and Practice of Space in Anatolian Alevism. https://uade-tesvik.org/c_salman_alevi_mekan_algisi.pdf

Salman, Cemal. 2025. Space in Alevism. Alevi Encyclopedia. https://www.aleviansiklopedisi.com/madde-x/alevilikte-mekan-6786/